

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

Stefan Helgesson, *Sports of Culture: Writing the Resistant Subject in South Africa (Readings of Ndebele, Gordimer, Coetzee)*. Uppsala 1999.

Den stora entusiasm för postkoloniala studier som har präglat internationella forskarkretsar sedan mitten av 1980-talet har även i Sverige avspeglats i flera doktorsavhandlingar. En av dessa är Stefan Helgessons avhandling, som försvarades i Uppsala i maj 1999. Avhandlingen är mycket aktningsvärd och förtjänar speciell uppmärksamhet eftersom den uppvisar både djupgående teoretiska kunskaper och ett ovanligt nyanserat tänkande (åtminstone för denna typ av verk). Ingenting av min kritik nedan får skymma det faktum att Helgesson har skrivit en utmärkt avhandling.

Helgesson utgår från observationen att Sydafrika under 1980-talet befann sig i en krissituation: parallellt med den politiska krisen pågick en kris i kulturen, som framförallt gällde litteraturen och dess roll i samhället. Vilken relation finns mellan historia och skrivande (writing)? Vilken relation *borde* finnas mellan dem? Borde litteratur och konst i allmänhet betraktas som autonoma (dvs. oberoende av historiska händelser) eller *borde* litteraturen "ta ansvar" och svara på historiska händelser? Självklart har frågan om författarens ansvar i en politiskt svår situation ställts i alla tider och i många (om inte alla) kulturer och stater, men denna fråga diskuterades i Sydafrika på 1980-talet med speciell angelägenhet.

De tre sydafrikanska författarna Njabulo S. Ndebele, Nadine Gordimer och J. M. Coetzee, vars verk Helgesson valt att diskutera, har intagit olika positioner i frågan, men alla tre, skriver Helgesson, "concede a tension between *history* and *writing* [...]. History, each of these writers will claim or imply, determines writing, but it is the task of writing to exceed that determination, to differ, to imagine something else than what the historical present already has articulated for them" (15). Det är detta "something else" (eller "beyond") som Helgesson vill komma fram till genom sina analyser av tre litterära verk: *Fools and Other Stories (Dårar och andra berättelser)*, *A Sport of Nature (Hillela)*, och *Life & Times of Michael K (Historien om Michael K)*.

Avhandlingen består av ett inledande avsnitt och fyra kapitel. Som sedvanligt avslutas avhandlingen med avslutande kommentarer ("Sport of Culture"), i vilka både huvudteserna för de tre romanerna och Helgessons forskarbana klargörs. Eftersom avhandlingen pekar i många riktningar, skulle jag vilja rekommendera att man börjar med det sista avsnittet vid läsningen av *Sports of Culture*. Detta av två skäl. För det första är alla kapitel där romaner analyseras så fyllda med observationer att det inte är lätt att identifiera huvudargument; slutkommentarerna gör det lättare att se att epistemologi står i centrum i Helgessons analys av *Fools*, att *A Sport of Nature* läses för

romanens kritik av den postmoderna globaliseringen av kultur och ekonomi och att *Life & Times of Michael K* analyseras för dess etiska tillit till framtiden. För det andra kommer läsaren bättre att förstå varför hänvisningar till den postkoloniala kritiken är så sällsynta i avhandlingens analytiska kapitel: Helgesson började sin avhandling då dekonstruktion var mycket populärt bland den internationella skaran av "cutting edge-" teoretiker och kritiker, men under arbetets gång, med apartheids kollaps i Sydafrika och uppkomsten av postkoloniala teorier, blev det nödvändigt att justera perspektiven på romanernas historiska betydelse. Det var då den postkoloniala ramen lades till.

I det korta inledande avsnittet deklarerar Helgesson syftet med avhandlingen och gör en rad allmänna observationer om forskningen på området samt presenterar sin metod. Den huvudfråga som forskaren har ställt sig är: Hur har författarna i Sydafrika då kampen mot apartheid var som intensivast (dvs. i mitten av 1980-talet) responderat på den politiska krisen, och i vilken mån föreställer "subject-positions, aesthetic options and conceptual horizons that lie 'beyond'" (s. 2)? Med andra ord syftar avhandlingen till att undersöka hur Ndebele, Gordimer och Coetzee i sina litterära verk gestaltar "subjective and/or social space that [is] not defined, circumscribed or constricted by the [...] dominant historical force of apartheid" (s. 3). Helgessons undersökningsmetod, skriver han, är en "microscopically close reading practice" som fokuserar på textformen.

I kapitel ett, "Negotiating the 'Beyond'", diskuterar Helgesson avhandlingens teoretiska huvudbegrepp och premisser: relationen mellan historia och skrivande, att kroppen är "an absolute limit of subjectivity", vad "catachresis" och "mimicry" betyder. För hans analys av motståndsstrategier i de tre litterära verken är Spivaks term "catachresis" och Bhabhas begrepp "mimesis" centrala. Både Spivak och Bhabha strävar efter en icke-grundande (anti-foundational) förståelse av det postkoloniala subjektets position. Deras begrepp, catachresis och mimicry, "indicate slippage in what is ostensibly repetition, difference in what appears to be identity" (s. 23), skriver Helgesson.

I resten av kapitlet diskuterar Helgesson giltigheten i den postkoloniala teorins huvudpåstående: att det västerländska subjektet är dött. Här utgår Helgesson från Foucaults tes i *Les mots et les choses* att "man" är en tämligen ung uppfinning. Foucaults påstående, enligt Helgesson, syftar till det västerländska man som *auktoriteten*. Denna auktoritet kommer att försvagas utan att det humanistiska tänkandet upplöses i sin helhet.

I vart och ett av de följande tre kapitlen gör Helgesson en noggrann undersökning av ett litterärt verk. Kapitel två har titeln "Significant Others: Modes of Knowledge and Resistance in Njabulo Ndebeles *Fools and*

Other Stories.” Verket är en samling korta berättelser organiserade som en ”short story circle,” kan betraktas som en sorts *Bildungsroman*, även om det saknas en klar huvudfigur. När Ndebeles verk publicerades 1983, välkomnades det som den mest radikala text som skrivits i Sydafrika. Det radikala med *Fools and Other Stories* var att den fokuserade de svartas samhälle och deras relationer, konflikter och problem, medan de vita är så gott som frånvarande i texten. I sin närläsning betonar Helgesson hur Ndebele gestaltar sambanden mellan utbildning och makt och utbildning och våld. Central för denna gestaltning är kroppen: både den individuella, svarta kroppen och den kollektiva kroppen, dvs. samhället (community). Enligt Helgesson försöker Ndebele kombinera de västerländska – vetenskapliga och rationella – formerna för vetande med former som i avhandlingen kallas, efter Spivak, ”subaltern”: dessa är muntliga, inhemska och inte så sällan magiska. De kunskaper, erfarenheter och trauman som berör en individuell människas fysiska kropp formar samhällets metaforiska kropp. Ndebeles texter präglas med andra ord av ett dialektiskt och syntetiskt synsätt.

Kapitel tre, som behandlar Nadine Gordimers roman från 1987, bär rubriken ”Trust Her? Ambivalent Singularity in Nadine Gordimer’s *A Sport of Nature*”. Romanens huvudfigur, den vita kvinnan Hillela, känd först under namnet Kim och senare i sitt liv som Chiemeka, växer upp i Rhodesia och Sydafrika och reser runt om i världen, oftast som någons fru eller älskarinna. Hillela har ett alldeles speciellt förhållande till politiken och moralen. Hennes makt har sitt ursprung i hennes sexualiserade kropp, en kropp som i romanen framställs som ”naturen” – denna kropp har en förmåga att vara ”beyond” det politiska apartheidssystemet.

Romanens genretillhörighet är komplex. Den imiterar en biografi, men presenterar en mycket fragmentarisk bild av Hillela; den verkar följa realismens konventioner men erbjuder en allegorisk bild av huvudfiguren. Berättaren erkänner att många ”fakta” om Hillelas liv är okända, hänvisar till rykten, skvaller, brev etc. I flera avsnitt i romanen uppstår en spänning mellan första- och tredjepersons perspektiv. Dessa berättandetekniker gör, enligt Helgesson, Hillela till en ”indeterminate” figur.

Avhandlingens kvalitativa höjdpunkt är fjärde kapitlet: ”...A wrong story, always wrong’: Reading the Ethically Sublime in J. M. Coetzee’s *Life & Times of Michael K*”. Kapitlet är rikt på spännande (ibland originella) iakttagelser om Coetzees roman och njutbart i Helgessons hantering av teori. Till exempel ser Helgesson likheter mellan Michael K och den militärläkare som berättar om Michael K i del två av romanen. I båda gestalterna spelas ”sameness” mot ”alterity”; båda erfar ”a radical loss of sovereignty” (s. 167). Helgesson bevisar också hur både krig och Michael K:s stunder av tomhet (blank-

ness) är ”moments of transgression” (176). Det är i detta kapitel som Helgesson tydligare än i de första tre försöken förena sitt humanistiska intresse för ”man” och sitt politiska engagemang med sina kunskaper i poststrukturalistiska teorier genom att vända sig till Emmanuel Lévinas etik.

Det är lätt att fascineras av *Sports of Culture*. Läsningen känns mycket berikande och angenäm, eftersom avhandlingen genomgående är välskriven och tydlig i sina resonemang. Det finns bara några enstaka stavfel och stilistiskt problematiska meningar. Men det finns mycket att diskutera och en del att invända mot.

Att Helgesson metodologiskt utgår från poststrukturalism kan man förstå så snart man ser rubriken ”*Univertsa science*” i innehållsförteckningen. Hela avhandlingen och dess retorik är bevis på Helgessons förtrogenhet med poststrukturalism, framför allt dess mest kända gren, dekonstruktion. Eftersom det metodologiska inflytandet från fransk ”high theory” – representerat av Jacques Derrida, Jacques Lacan, Michel Foucault – i postkoloniala studier är markant, är steget från den ena teorin till den andra varken speciellt stort eller radikalt. Därför är man knappast förvånad att Edward Said, som hör till vad som ibland kallas för ”the Holy Trinity” av postkoloniala teoretiker knappast nämns av Helgesson. Det är Spivaks och Bhabhas postkoloniala-cum-poststrukturella teorier som attraherar Helgesson.

Homi Bhabha och Gayatri Spivak har kanoniserats i akademiska handböcker som diskuterar postkolonialism. Även om Helgessons syfte med sin avhandling inte är att göra en översikt av diskussioner om den postkoloniala teorin, skulle man kunna önska lite mer information om vad som förenar och vad som skiljer Bhabhas och Spivaks teorier. Inte minst skulle man önska att betydligt mer rum ges åt andra postkoloniala synvinklar. Dessutom, eftersom man får referenser till Derrida, Foucault, Lévinas, Todorov, McClintock, Althusser, Sartre, Fanon med flera, kan man förvånas över Helgessons eklekticism. Det bör nog riktas tung kritik mot att Helgesson verkar se alla teorier som besläktade med postkolonial teori utan att göra någon avgränsning. Många påstående som Helgesson åberopar som postkoloniala har gjorts av ”postmoderna” teoretiker. Här saknas djupare reflektion över relationer mellan postmodernism, poststrukturalism och postkolonialism – ett par förbigående kommentarer räcker inte.

Inte heller tycker jag att det räcker att beröra genusfrågor så marginellt som Helgesson gör; det är känt att feminism och postkolonialism intresserar sig för likadana frågor och problem. Detta är Helgesson medveten om; han erkänner ”affinity between feminism and postcolonial theory” (s. 20), men bara ”tacitly”. Hans analyser av alla tre romanerna skulle kunna ha varit rikare om han hade uppmärksammat hur genus (dvs. både femini-

nitet och maskulinitet) är inskrivet i de tematiska, ideologiska och estetiska aspekterna av romanerna.

Till avhandlingens mindre goda sidor hör också en viss brist på terminologisk precision. Man skulle önska sig större konsekvens i användningen av begreppet "writing". Ibland används termen som synonym med romaner, ibland i betydelsen "skönlitteratur", ibland som skrivandet, dvs. språklig framställning. Dessutom skriver Helgesson ibland ordet "writing" inom citationstecken, ibland utan. "History and writing" verkar ibland vara synonyma med "realism and écriture". Betänkligt är också Helgessons val av rubriker. Avhandlingens titel är både klumpig och förbryllande. Det är irriterande att man måste vänta till slutkommentarerna innan Helgesson berör titeln; när han gör det, är det utan någon djupare reflektion över de spänningar och premisser som titeln bygger på.

Helgessons materialbehärskning är dock imponerande. Säkert och effektivt formulerar han sin egen position i förhållande till tidigare forskning och han lyckas finna något nytt att säga om varje roman. Helgessons inledande och avslutande kommentarer är bevis på hans imponerande kritiska självgranskning. Läsaren informeras om att avhandlingsargument avspeglar förändringar i författarens intresse genom åren. Här betonas att sådana kategorier som "svart" och "vit," "Sydafrika," "historia", etc. är problematiska, heterogena, och svårdefinierade. Helgesson uppmärksammar den livaktiga internationella diskussionen kring frågor om motstånd och det ironiska faktum att det är nödvändigt att "articulate resistance through language and form that have historically been employed to disable such resistance" (s. 5). Den fråga som genomsyrar Helgessons avhandling, hur man kan förena politik och estetik, är mycket angelägen. Helgesson försöker förena Derridas textfilosofi med Levinas ansiktetik för att få fram ett svar. I detta avseende är Helgesson inte ensam. Nyligen har den franske forskaren, Simon Critchley, kommit ut med en bok *Ethics-Politics-Subjectivity: Essays on Derrida, Levinas and Deconstruction* som berör frågan: Vad är ett rättmätigt handlande i valsituationer? Levinas förespråkar en vördnad och ett ansvar för den andra människan i hans eller hennes absoluta "annanhet" – Helgesson visar både vördnad och ansvar i sina möten med litteratur.

Det som är mest slående är Helgessons eleganta och fångslande analyser av de tre romanerna. Hans tolkningar har alltid gediget stöd i texten. Ur Helgessons rika analytiska material kan många spännande resonemang lyftas fram. Hans metod av "microscopically close reading practice" är utomordentligt fruktbar när han analyserar "State House" och Hillelas namn i kapitel tre. Hans analys av "blankness" i Coetzees roman är också storslagen. Det är dock synd att det inte finns något försök att bilda en litteraturhistorisk helhet av de mångskiftande närläsningarna.

Som sagt är Stefan Helgessons avhandling välskriven och mestadels väl genomarbetad. Det är ytterst värdefullt att vi fått en bok till inom ett forskningsområde som allt mer börjar märkas på våra universitet. Avhandlingen imponerar som arbetsprestation och kommer helt säkert att flitigt nyttjas av andra forskare.

Danuta Fjellestad

Sten Wistrand *Att slås till insikt. Hjalmar Bergmans roman Clownen Jac* (Örebro studies 16). Hjalmar Bergman Samfundet/Örebro universitet. Örebro 1999.

Sten Wistrands doktorsavhandling *Att slås till insikt. Hjalmar Bergmans roman Clownen Jac*, den första avhandling som har ventilerats vid Örebro universitet, är en äreräddning av Bergmans berömda, mycket olika bedömda och värderade, roman från 1930. SW argumenterar övertygande för att *Clownen Jac* inte bara är intressant som ett biografiskt dokument utan också som en estetisk produkt, även om den inte är "en av Bergmans bästa böcker". I polemik mot tidigare forskning, som funnit *Clownen Jac* "pratig" och löst komponerad, vill SW utifrån ett holistiskt perspektiv visa att den har "en mer än någorlunda fast komposition" (s. 92) och att den från början till slut berättar clownens historia. Kritiken mot tidigare Bergmanforskare vidgas till en vidräkning med "en generell litteratursyn", som inte i tillräckligt hög grad fokuserat texten, och denna litteratursyns "genomslag i praxis" (s. 28). Som motstycke ställer Wistrand således sin egen textinterna "tolkning på fundamental strukturell nivå" (s. 28), vilket ger honom anledning att diskutera "principiella frågor med anknytning till den tolkande praktiken" (s. 33). SW läser *Clownen Jac* utifrån nya tolkningsmodeller och vitaliserar därmed diskussionen kring Bergmans sista roman, i vilken så tunga namn som Erik Hj. Linder, Sverker R. Ek, Sven Delblanc och Lars Gustafsson deltagit, utan att för den skull föra den till en slutpunkt.

Jag skall ge några synpunkter på avhandlingsförfattarens tolkningar och på den tolkningsmodell han använder och tar därefter upp tidigare forskning, textläget och hanteringen av "intertexterna" *Farmor och Vår Herre* och novellen "Den andre".

Avhandlingen är elegant disponerad med en inledande "trailer", som innehåller en blandning av biografiska, komparativa och andra aspekter och som därför sticker av mot den i övrigt textcenterade framställningen, och med ett avslutande "nachspiel" som återkopplar till inledningen. Benämningen "trailer", som hämtats från filmen, svarar emellertid knappast mot avhandlingsförfattarens uttryckta intention att redan i begynnelsen förse läsaren med "ett slags sammanfattning" (s. 12). Filmtermen till trots är det något av en "helhetsbild" som SW